

Психологічні особливості активності та діяльності людини

У статті здійснено теоретичний аналіз розуміння активності та діяльності в психології. Запропоновано ступенем активності людини вважати міру домінування внутрішньої детермінації над зовнішньою.

Ключові слова: активність, діяльність, суб'єкт.

В статье сделан теоретический анализ понимания активности и деятельности в психологии. Предложено считать степенью активности человека меру доминирования внутренней детерминации над внешней.

Ключевые слова: активность, деятельность, субъект.

Процес життя можна розглядати як безперервну реалізацію живими істотами активності. Людина з самого свого початку існування є суб'єктом складної внутрішньої і зовнішньої активності, які нероздільно пов'язані між собою та взаємодоповнюють одна одну. Саме внутрішню (психічну) і зовнішню (фізичну) активність людини, яка скеровується усвідомленою метою, в психології називають діяльністю. Життя людини без діяльності неможливе. Отже, проблема співвідношення понять "активність" і "діяльність" є однією із центральних у психології, а її розв'язання – одним із важливих завдань теоретичної і практичної психології.

У сучасній літературі В.А. Петровський, розглядаючи людину як суб'єкт, виділяє внутрішні та зовнішні характеристики будови її активності. Для розуміння внутрішньої організації активності автор аналізує її мотиваційну, цільову та інструментальну основи.

В.А. Петровський у зовнішній організації активності виокремлює три основних "прошарка": цілісний смисловий акт поведінки, предметну дію, операції (відповідно до трьох складових внутрішньої організації). Зовнішня і внутрішня організації активності з їх компонентами утворюють єдність. Залежність внутрішніх факторів активності від її зовнішніх проявів, як підкреслює автор, характеризують феномени опредмечування потреб, випробовування цілі дією, функціо-

нальної фіксованості. Отже, характеристики активності взаємопроникають одна в одну.

Ця складна система сама перебуває в русі, об'єднуючи в собі безліч динамічних проявів, виявляє свою динаміку, або, як уточнює автор, володіє якістю саморуху [10, С. 288].

Щодо діяльності, то В.В. Давидов пише: "... у психології вже багато відомо про зміст і будову діяльності людини, що дозволило, наприклад, О.М.Леонтьєву, створити розгорнуту теорію. Так, він обґрунтував положення про те, що ядром психологічної теорії діяльності є принцип предметності. Предмет при цьому розуміється ним не як якийсь об'єкт, що існує сам по собі і тільки впливає на суб'єкт, а як те, на що спрямована дія суб'єкта, до чого він певним чином ставиться і що виділяється ним з об'єкта в процесі його перетворення при здійсненні зовнішньої чи внутрішньої дії" [2, С. 150-151].

Водночас залишаються невирішеними питання про співвідношення поняття "активність" та "діяльність" і трактування активності на рівні теоретичного поняття.

Так, В.Л. Хайкін зазначає: "При всьому тому, що поняття активності – одне з найбільш часто вживаних у різній літературі (психологічній, філософській, історичній, економічній та ін.) у різних поєднаннях і зв'язках – активність як діяльність, активність поведінки, активність особистості, активна діяльність, психічна активність, інтелектуальна, творча, соціальна активність, активна особистісна позиція, активність суспільства і т. ін., – до цього часу немає єдиного загальноприйнятого визначення активності на рівні теоретичного поняття" [15, С. 4].

Мета роботи – здійснити теоретичний аналіз розуміння активності та діяльності людини.

Діалектичний матеріалізм, визначаючи здатність матерії до саморуху, визнає і наявність у неї такої якості, як активність. З цих позицій якісно вищі форми саморуху будуть забезпечувати і якісно вищу активність.

В.І. Крем'янський, аналізуючи активність матеріальних систем пише, що вона розглядається не як якість, а як процес і є "...сукупністю змін і дій предмета, що детермінується переважно ним самим і залежить, в основному, від його внутрішніх протиріч, які опосередковують зовнішні впливи (переважання внутрішньої детермінації)" [4, С.54]. Відповідно

під пасивністю автор розуміє переважання зовнішньої детермінації. Зважаючи на це загальнофілософське положення і будемо здійснювати аналіз активності людини.

На активність психіки суб'єкта діяльності звертали увагу різні дослідники. Ще Г. Лейбніц ввів поняття “апперцепція”, яке потім стало синонімом особливої внутрішньої (психічної) активності, в результаті якої увага і пам'ять допомагають виділити зі всієї маси неусвідомлених перцепцій ті, які стають фактами свідомості людини. Ще одним терміном, з яким пов'язане розуміння активності психіки, є “установка”, що виникло в експериментальній роботі під час досліджень часу реакції та порогів чутливості.

Наприкінці XVIII ст. відомий німецький психолог Л. Ланге встановив, що час визначеної моторної відповіді на певний одиничний подразник (проста сенсомоторна реакція) в одного і того ж обстежуваного змінюється залежно від того, на що скерована його увага. Якщо досліджуваний спрямований на майбутній рух-відповідь, то реакція є швидшою, ніж тоді, коли він націлений на сприймання початку дії стимулу. Тобто було доведено, що час простої сенсомоторної реакції залежить від попереднього стану індивіда відносно особливостей виконання майбутнього завдання. Тоді ж Г.Е. Мюллер встановив, що коли досліджуваний багаторазово порівнює два різних за масою предмети, то в нього виникає ілюзія про наступне сприймання і двох рівних за масою предметів як нерівних. Учений назвав цей феномен ефектом “моторної установки”. І тут відповідь досліджуваного залежала від його попередньої неусвідомленої готовності застосувати один із раніше випробуваних варіантів дії. Пояснення цих фактів викликало значні труднощі в самих дослідників, які виходили з пануючих на той час інтроспективних теоретичних положень. Проте самі факти активності психіки людини були зафіксовані беззаперечно.

Ідеомоторні акти, відкриті ще Д. Гартлі, також досить переконливо свідчать про активність психіки, яка образами уяви породжує нервові імпульси, що забезпечують відповідні рухи. Досліджуючи активність образу на сучасному етапі, С.Д. Смірнов зазначає: “Першим аспектом діяльнісної соціальної природи образу світу є його генетичний аспект – зародження і розвиток образу світу в ході засвоєння і розвитку діяльності, і спілкування” [13, С. 149]. І дещо далі: “Другий

аспект діяльнійсної природи образу світу полягає в тому, що до складу його глибинних структур входить відображення вузлів діяльностей у формі значень, вузлів біодинамічної тканини руху, відображених у темному м'язовому відчутті” [Там само, С. 150].

Вивчаючи проблему активності психічного відображення, С.Д. Смірнов наголошує на ролі цілісного образу світу, на основі якого і генеруються пізнавальні гіпотези. Проте, як переконливо доводить автор, сама можливість функціонування образу світу, як активного початку відображення, забезпечується його діяльнійсною і соціальною природою. Можна стверджувати, що пропонується модель породження пізнавальних гіпотез на основі широкого контексту образу світу на ґрунті діалектико-матеріалістичних позицій. Породження образів у теорії автора не прирівнюється до всього пізнавального процесу, а матеріальна чуттєво-практична діяльність визнається його основою і вихідною формою. За таких умов функціонування механізму, що породжується, детермінується діяльнійсною і соціальною природою образу світу, який у функціональному плані йде попереду діяльності, ініціюючи та спрямовуючи її. С.Д. Смірнов вказує, що поза орієнтуванням щодо образу неможливе первинне становлення мотиву в цілях і цілей у засобах діяльності. Водночас після того, як діяльність розпочинається, підкреслює автор, вона збагачує і модифікує образ світу, тобто чинить на нього зворотній вплив.

Стверджуючи, що психічні пізнавальні процеси є особливою формою людської діяльності, С.Д. Смірнов наголошує на тому, що сам образ не може бути зведений до неї. “Розуміння образу як моменту руху діяльності дійсно знищує його самоактивність, можливість безпосередньої взаємодії образів... Але якщо активність образів у формі їх безпосередньої взаємодії теоретично неприйнятна, то ініціюючий і регулюючий вплив образів на діяльність (перш за все, образів-цілей) є модусом їх існування. Саме активне функціонування образів у діяльності, їх вплив на діяльність, продуктами якої вони самі є, слугує основою для виділення образу в самостійну реальність, що не зводиться до діяльності” [13, С. 165].

Аналіз теорії діяльності доцільно розпочати з формування принципу єдності свідомості та діяльності. “У психології, – зазначає А.В. Брушлінський, – розроблений методологічний

принцип єдності свідомості (взагалі психіки) і діяльності (діяльнісний підхід). Основний внесок у його успішну роботу здійснили С.Л. Рубінштейн (починаючи з 1922 р.) і О.М. Леонтьєв (починаючи з другої половини 30-х років)” [2, С. 129].

Розглянемо найбільш важливі з методологічного погляду положення теорії діяльності, які необхідно врахувати.

С.Л. Рубінштейн у своїй праці “Принцип творчої самодіяльності”, яка була опублікована у Вчених записках вищої школи м. Одеси ще у 1922 році, зазначив: “Суб’єкт у своїх діяннях, в актах своєї творчої самодіяльності не тільки виявляється і проявляється; він у них твориться і визначається. Тому тим, що він робить, можна визначати те, що він є; напрямком його діяльності можна визначати і формувати його самого” [12, С. 106]. Аналізуючи наведену думку, А. В. Брушлінський вважає, що це найперше і до цього часу прийнятне формулювання принципу єдності свідомості й діяльності. “Тим самим людська психіка не тільки проявляється, але й формується в діяльності (трудовій, навчальній, пізнавальній, ігровій і т.ін.). Діяльність і психіка – це не сукупність поведінкових реакцій (всупереч біхевіоризму і небіхевіоризму) і не чисто спонтанне споглядання замкненої в собі “субстанції”, відмежованої від зовнішнього світу (всупереч ідеалізму, інтроспекціонізму і т.ін.). Психічне є вищим рівнем відображення дійсності й відповідно вищим рівнем саморегуляції всього життя людини – її діяльності, спілкування, споглядання і тощо” [2, С. 130].

Що ж до сучасного розуміння активності особистості, яка необхідна для діяльності, спілкування, навіть споглядання, то в різних наукових школах провідними вважають різні її джерела. Активність людини у психоаналітиків зумовлюється інстинктивними спонуканнями (в основному – це статевий інстинкт та інстинкт агресії). Тобто активність в їх теоріях трактується як біологічна сила і протиставляється суспільству. Останнє своїми заборонами обмежує потяги. У неофрейдизмі (А. Карднер, Е. Фромм, К. Хорні послідовники З. Фрейда) відмовилися від безперечного пріоритету сексуальних спонукань і намагалися відійти від надмірної біологізації джерел активності, здійснивши спробу віднайти її витоки в залежності особистості від середовища. У гуманістичній психології (А. Маслоу) на перший план виступає безперервне прагнення

людини до самоактуалізації, до самовираження, яке і детермінує її активність. У радянській психології така спрямованість концепцій західних персонологів на самовдосконалення особистості викликала критику. Натомість пропонувалось звертати увагу на соціальну необхідність проведення змін у світі. У процесі реалізації останніх буде змінюватись і особистість. Джерелом активності особистості, відповідно до поглядів Ф. Енгельса, вважаються її різноманітні потреби. А під потребою у вітчизняній психології розуміють стан живої істоти, в якому виявляється її залежність від конкретних умов існування.

В.А. Петровський наголошує на тому, що активності притаманна причинність особливого типу "... положення "поміж" детермінованістю з боку подій минулого (стимул) і – образів потрібного майбутнього (ціль)" [9, С. 274]. І дещо далі про те, що необхідно "... адекватно осмислити своєрідність такого типу причинності, яка приховується за феноменом активності людини. Мова йде про актуальну причинність, про детермінуюче значення моменту на відміну від інших форм детермінації, чи це детермінація з боку минулого (звичайні причинно-наслідкові відношення: діюча причинність), чи з боку можливого майбутнього (у вигляді цільової причинності)" [Там само, С. 275].

Аналізуючи роль, місце і значення категорії діяльності в сучасній теоретичній психології, В. В. Давидов приходиться до висновку, що ця категорія стала основним її поняттям, її всезагальною "клітиною". Подальша розробка цього вихідного фундаментального поняття діалектико-матеріалістичної психології дозволить, на думку автора, будувати розгорнуту теорію розвитку діяльності, свідомості й особистості людини. Принципово важливим для В.В.Давидова є те, що ця теорія повинна розгортатися на єдиній основі – на основі одного всезагального поняття – діяльності. Автор вважає, що, якщо відмовитись від єдиної основи (моністичного принципу побудови), то наукова теорія може перетворитись у еkleктичне з'єднання уявлень [2, с. 146]. Водночас, не всі поділяють таку категоричність щодо розгортання теорії на основі одного поняття. Додамо, що в рамках діяльнісного підходу, починаючи з його засновників С. Л. Рубінштейна [11] і О.М.Леонтьєва [6;7], велись постійні наукові дискусії, що сприяло розвиткові дійсно обґрунтованої теорії [1; 3; 5; 8].

З позицій діяльнісного підходу С. Л. Рубінштейн пояснював детермінізм як дію зовнішніх причин через внутрішні умови [11], а О. М. Леонтьєв – як дію внутрішнього через зовнішнє [6]. Принцип детермінізму в їх працях базується на рівні психосоціальної організації діяльності, а активність свідомості людини визначається способом її життя. За В.О.Татенком, “Формули Рубінштейна “зовнішнє через внутрішнє” і Леонтьєва “внутрішнє через зовнішнє” з різних позицій, у чомусь доповнюючи, а в чомусь заперечуючи одна одну, спрямовані на розкриття складного механізму функціонування і розвитку психіки людини” [9, с. 25].

С.Л.Рубінштейн, визнаючи, з діалектико-матеріалістичних позицій, що все у світі взаємозв’язане і взаємозумовлене, зазначав, що не все може бути однозначно виведене із зовнішніх причин поза внутрішніми властивостями. О.М. Леонтьєв зазначав, що внутрішнє (суб’єкт) діє через зовнішнє і таким чином себе змінює. У зовнішньому (фізичному, фізіологічному, соціальному) здійснюється перехід з можливості в дійсність. О. М. Ткаченко запропонував шлях об’єднання описаних вище підходів Рубінштейна і Леонтьєва до проблеми зовнішнього й внутрішнього. Він зазначає, що психіка причинно зумовлюється продуктами актуальної і постактуальної взаємодії суб’єкта з об’єктом і водночас виступає детермінантою діяльності. Таке розуміння психологічного детермінізму збагачує його зміст [14].

“Зовнішнє може розглядатися відносно внутрішнього як відображене в ньому буття. Психіка, свідомість з точки зору онтологічного підходу при цьому набувають значення “всередині буття” (Рубінштейн), своєрідного живого “внутрішнього дзеркала”, за допомогою якого буття усвідомлює себе як таке. Онтологізація психічного, на думку В. А. Роменця, робить його дійсним феноменом буття, активною силою, що формує образ світу” [9].

Висновки

1. Мірою активності людини можна вважати міру домінування внутрішньої детермінації над зовнішньою.
2. Суб’єктно-діяльнісний підхід, розробка якого розпочата С.Л.Рубінштейном, може бути, загальною теоретичною основою дослідження активності та діяльності.

3. Одна із найважливіших якостей людини – бути суб'єктом своєї активності та діяльності, ініціювати і здійснювати такі види специфічно людської активності, як практична діяльність, спілкування, пізнання, споглядання.
4. Розуміння активності та діяльності має теоретичне і практичне значення для сучасної психології в розкритті сутності психіки.

Список використаних джерел

1. Балл Г.А. Нормы деятельности и творческая активность личности // Вопросы психологии. – 1990. – № 6. – С. 25-34.
2. Деятельность: теории, методология, проблемы. – М.: Политиздат, 1990. – 366 с.
3. Загальна психологія: Підруч. для студентів вищ. навч. закладів / С. Д. Максименко, В.О.Зайчук, В. В. Клименко, В.О.Соловієнко / За заг. ред. акад. С. Д. Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с.
4. Кремянский В.И. К анализу активности материальных систем // Вопросы философии. – 1969. – № 10. – С. 54-63.
5. Крупнов А.И. Психологические проблемы исследования активности человека // Вопросы психологии. – 1984. – № 3. – С. 25-33.
6. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1959. – 573 с.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. – М.: Политиздат, 1975. – 302 с.
8. Осницкий А.К. Проблемы исследования субъектной активности // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 5-19.
9. Основы психологии: Підручник / За загал. ред. О.В.Киричука, В.А.Роменця. – К.: Либідь, 1995. – 632 с.
10. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Основы теоретической психологии. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 528 с.
11. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1973. – 424 с.
12. Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самодеятельности (К философским основам современной педагогики) // Вопросы психологии. – 1986. – № 4. – С. 101-108.

13. Смирнов С. Д. Психология образа: Проблема активности психического отражения. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 231 с.
14. Ткаченко О.М., Піскун В.М. Розробка принципу розвитку в психології / Психологія. – К.: Радянська школа, 1986. – Вип. 25. – С. 12-19.
15. Хайкин В. Л. Активность (характеристики и развитие). – М.: Моск. психол.-соц. ин-тут; Воронеж: Изд-во НПО “МОДЭК”, 2000. – 448 с.

The theoretical analysis of activity comprehension in psychology has been realized in the article. It was proposed to consider a measure of prevailing of inner determination war the outer one as the measure of person's activity.

Key words: activity, action, individual.

Отримано: 18.09.2008.

УДК 159.922.73:316.356.2-058.855

В.І. Снівак

Особливості входження дитини у нову родину

Стаття присвячена питанню входження дитини у нову сім'ю.

Ключові слова: входження, сім'я, дитина, соціальний працівник, прийомний.

Статья приурочена вопросу входжения ребенка в новую семью.

Ключевые слова: вхождение, семья, ребенок, социальный работник, приёмный.

Процес входження дитини у нову сім'ю є складним, напруженим, часто супроводжується різними суперечками як у житті дитини, так і її прийомних батьків.

Основні напрями роботи на етапі входження дитини у нову родину наповнюються власне індивідуальним конкретним змістом з урахуванням не лише рекомендацій спеціалістів, а й поведінкових проявів дитини в період її звикання до нової сім'ї. Спектр цих проявів досить широкий. З власного досвіду